

Ilijas Hadžibegović, Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine. Sarajevo 1980, 400 strani.

Kot že sam naslov pove, se Ilijas Hadžibegović v svojem obširnem delu *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine* loteva problemov o formiranju in razvoju delavskega razreda v teh dveh pokrajinah do prve svetovne vojne. Monografija — predelana doktorska disertacija — je zanimiva in pomembna iz več vidikov. V tem prikazu se bom ustavil samo pri dveh.

Prvi vidik je širšega pomena, splošnejši in velja v nekem smislu za vse jugoslovansko zgodovinarstvo o delavskem razredu. V okviru jugoslovanskega zgodovinarstva to delo namreč po svoji koncepciji predstavlja pomembno novost. Na podlagi doslej objavljenih virov in razmišljanj, zbranih v posameznih specialnih študijah, razpravah in knjigah, ter na podlagi obsežnega še neobjavljenega gradiva skuša I. Hadžibegović napraviti *sintezo* o nastanku in razvoju delavskega razreda v Bosni in Hercegovini od prvih začetkov pa do prve svetovne vojne. V bosenskohercegovskem zgodovinarstvu monografija pomeni pomemben kvalitativen prehod od preučevanja delavskega gibanja, ki je bilo, kar se tiče zgodovine delavstva, v zadnjih tridesetih letih v ospredju zgodovinskega raziskovanja, k detailnejšemu raziskovanju problemov nastanka in razvoja delavskega razreda kot takega v Bosni in Hercegovini ni bilo. Vrsta del, ki se ukvarjajo z razvojem tamkajšnjega delavskega gibanja v obravnavanem obdobju, vsebuje podatke o samem (tudi neorganiziranem) delavskem razredu (primerjaj npr. Vitomir Korać: *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga III, Zagreb 1933; Nedim Šarac: *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine*, Sarajevo 1955 itd.). Podobne podatke prinašajo tudi nekatera dela, ki se sicer ne ukvarjajo z delavskim gibanjem oziroma z delavskim razredom (primerjaj npr. Kemal Hrelia: *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svetskog rata*, Sarajevo 1961; Petar F. Sugar: *Industrialization of Bosnia-Hercegovina 1878—1918*, Seattle (Washington) 1963 itd.). Podatki o nastanku in razvoju bosenskohercegoveškega delavskega razreda so v zgoraj navedenih delih, pa tudi še v drugih, precej skromni in splošni. Avtorji se ne poglobljajo podrobno v analizo porekla, v strukturo in število ter v položaj delavskega razreda in le skromno se lotevajo vprašanj o tistih pomembnih okoliščinah, ki so bistveno vplivale na nastanek, podobo in razvoj bosenskohercegoveškega delavskega razreda pred nastankom stare jugoslovanske države. Teh vprašanj, posebno pa vprašanja o položaju delavstva v teh dveh pokrajinah se za obravnavano obdobje pred I. Hadžibegovićem še najatančneje lotevajo študije, napisane o razvoju nekaterih panog proizvodnje (npr. vrsta študij Branislava Begovića o izkoriščanju gozdov in predelavi lesa v Bosni in Hercegovini), in pa Nedim Šarac, *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austro-uzarskom okupacijom 1878—1914*, Beograd 1951.

V ospredju zanimanja I. Hadžibegovića je v obravnavani monografiji torej delavski razred Bosne in Hercegovine kot tak in vsi tisti dejavniki, ki so vplivali na nastanek, podobo in razvoj tega razreda od njegovih začetkov pa do prve svetovne vojne. Avtorju te odlične monografije pa ne gre za prikaz celotne zgodovine takratnega delavskega razreda v teh dveh pokrajinah. Sam avtor v uvodu navaja, da je izostal iz monografije »pračenje praktičnih političkih akcija radničke klase i razvoj njene ideologije.« Izostali so torej odgovori na nekatera vprašanja, ki sodijo v okvir raziskovanj delavskega gibanja. Naj omenim, da so bila o teh vprašanih v zadnjem času napisana nekatera specialna dela (primerjaj npr. dela Ibrahima Karabegovića).

Preden se lotim podrobnejše predstavitev posameznih poglavij, naj opozorim še na tisti vidik monografije, ki je pomemben za nas Slovence. I. Hadžibegović pri obravnavi bosenskohercegoveškega delavskega razreda, ki se je formiral iz domačega prebivalstva, piše tudi o tujih delavcih, ki so že za časa turške vladavine, v veliko večji meri pa seveda za časa avstroogrške uprave prihajali na delo v ti dve pokrajini. Ti tuji delavci — gre v znatnem številu za kvalificirano, pogosto sezonsko delovno silo iz raznih krajev habsburške monarhije pa tudi iz drugih dežel — so imeli pomemben vpliv pri formiranju bosenskohercegoveškega delavskega razreda tako v strokovnem kot tudi v političnem pogledu. Med te delavce so sodili tudi Slovenci. Ker o slovenskih delavcih, ki so do prve svetovne vojne delali ali sezonsko hodili na delo v Bosno in Hercegovino, še nimamo posebne razprave, bom raztresene tozadevne podatke, ki jih I. Hadžibegović prinaša v svoji monografiji, skušal zbrati, jih pri kratki predstavitvi posameznih poglavij predstaviti in jih na nekaterih mestih tudi dopolniti.

Zbrano gradivo o obravnavanem predmetu je I. Hadžibegović v monografiji razporedil po tematsko-kronološkem principu v pet poglavij. V prvem poglavju se avtor loteva začetkov formiranja delavskega razreda v zadnjih desetletjih tur-

ške oblasti v teh dveh pokrajinah. Poglavlje je razdeljeno v dve večji enoti. V prvi avtor obravnava gospodarske razmere v Bosni in Hercegovini v zadnjem obdobju turške vladavine, ko so centralne turške oblasti z vrsto ukrepov, npr. z ukinjanjem nekaterih fevdalnih institucij kot janičarskega reda (1826), timarskega sistema (v BiH 1851), cehovske organizacije (1851) itd., skušale modernizirati državo. Ti ukrepi so do neke mere spodbudili tudi nastanek skromne industrije v Bosni in Hercegovini in s tem nastanek prvih zametkov delavskega razreda. Reforme so omogočile tudi povečano zanimanje tujega kapitala za vlaganje v Bosno in Hercegovino. Pri analizi gospodarskih razmer, prve industrije in vlaganj tujega kapitala v ti dve deželi I. Hadžibegović po Hamdiji Kreševljakoviću (H. Kreševljaković: Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave 1878—1918, Sarajevo 1969) navaja tudi Slovenca A. Gerdouča, ki je l. 1870, torej osem let pred avstroogrsko okupacijo, odprl v Kovačićih pri Sarajevu pivovarno. Ker se v obravnavanem delu I. Hadžibegović ne ukvarja z nadaljno usodo te pivovarne, povzemam po že omenjenem delu H. Kreševljakovića še nekaj podatkov o tej »slovenski« pivovarni. A. Gerdouč je bil prvi, ki je v Bosni in Hercegovini uspel s proizvodnjo piva. Že pred njim sta sicer obstajala dva poskusa ustanovitve pivovarne, ki pa sta bila zaradi odpora prebivalstva neuspešna. Pivovarna spretnega Gerdouča pa se je lepo razvijala. S proizvodnjo je nadaljevala tudi po avstroogrski okupaciji. Leta 1890 jo je Gerdouč prodal Čehu Viktorju Knežku. Že tri leta za tem je pivovarna prešla v roke Dioničarskega društva, ki je v Sarajevu združevalo tri pivovarne. Njihova skupna zmogljivost je bila 300.000 hl piva letno.

Drugi del prvega poglavja je I. Hadžibegović namenil pregledu socialne strukture bosenskohercegovega prebivalstva v zadnjih desetletjih turške oblasti. Razumljivo je, da je največ prostora posvečenega nastajajočemu delavskemu razredu in so zato druge skupine prebivalstva prikazane le na kratko. Pri prikazu delavstva je poseben razdelek namenjen tujim delavcem, ki so se v »turški« Bosni in Hercegovini povečini zaposlovali le sezonsko oziroma za opravljanje večjih strokovnih del pri izgradnji železnice, v gradbeništvu in podobno. V okviru tega prikaza tujih delavcev I. Hadžibegović navaja tudi nekaj podatkov o slovenskih delavcih. Tako po Branislavu Begoviću (Branislav Begović: Strani kapital u šumskoj privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme otomanske vladavine, Sarajevo 1960) navaja, da so bili Slovenci pri izkoriščanju bosenskih hrastovih gozdov in pri proizvodnji hrastovih dog poleg Hrvatov iz Gorskega Kotarja in Kastavščine najštevilčnejši tuji delavci. Šlo je predvsem za ljudi iz okolice Ilirske Bistrice, iz krajev Podgorje, Rašica, Starad, Vodice, Novokračina, Trepčane, Kutuževo, Jelšane (v monografiji napačno Jelšani — op. M. G.) in Zabiče. V jeseni so v te kraje hodili agenti posameznih podjetnikov, povečini trgovcev, ki so imeli s pogodbo v zakupu izkoriščanje gozdov in pridobivali delovno silo za delo v teh gozdovih. Delovne pogodbe se niso sklepale s posamezniki, temveč s t. i. delavskimi družinami, ki so šteli od 8 do 12 delavcev. Agenti so tem delavskim družinam preskrbeli potne listine in vizo za Turčijo ter dajali predujem za prehrano družin teh delavcev v mesecih od začetka novembra do konca aprila, ko so bili očetje in sinovi na delu v Bosni in Hercegovini. Te delavske družine so bile strogo organizirane. Na čelu družine je bil ponavadi najbolj izkušen delavec, ki je zastopal njene interese in tudi sicer vodil družino od sklapljanja pogodbe pa do konca del v bosenskih gozdovih. Koliko slovenskih gozdnih delavcev oziroma koliko takih delavskih družin je delalo v turški Bosni in Hercegovini v sezoni, se ne da točno reči. Obstajajo le sporadični podatki. I. Hadžibegović navaja po Begoviću, da je Ambroz Vranczyány iz Karlovca l. 1853 zaprosil turške oblasti za dovoljenje, da lahko vsako jesen privede v bosenske gozdove 100 delavcev iz Kranjske. Ta prošnja je bila ugodno rešena. L. 1857 je Ambroz Vranczyány zaposloval že 150 gozdnih delavcev iz Kranjske, ki so zanj delali na planinah Prosari, Kozari in Motajici. V poznejših letih se je to število še povečalo, vendar ni preseglo 180 ljudi. Znani so tudi podatki o dveh podjetnikih iz Slavonskega Broda, nekega Jovana Popovića in d'Elia, ki sta l. 1855 angažirala za delo na planini Vučjak 70—80 gozdnih delavcev iz Kranjske. Tudi podjetniki iz same Bosne in Hercegovine so zaposlovali kranjske gozdne delavce. Đorđe Josipović in Risto Radulović iz Sarajeva sta tako skupaj z družabniki iz Požege in Slavonskega Broda l. 1865 angažirala za delo na planini Motanjici 200 gozdnih delavcev iz Kranjske. Takih bujuruldi, kot so se imenovala ta dovoljenja, I. Hadžibegović navaja še več, vendar govorijo bodisi o delavcih iz Gorskega Kotarja bodisi iz njih ni razvidno, od kod so v njih omenjeni delavci. Slovenci niso delali v turški Bosni in Hercegovini samo pri sečnji in predelavi lesa, katerega povečana eksploatacija je bila md drugim pogojena tudi z izgradnjo steklarske industrije na slovenskih tleh, ampak tudi na nekaterih drugih področjih proizvodnje. Po B. Begoviću I. Hadžibegović omenja nekega Franca Vertočnika, ki je l. 1874 s skupino še petih delavcev delal pri gradnji žage na reki Zunjavi in za tiste čase prejemal visoko plačilo 2,5 forinta dnevno. V virih se nadalje omenja

neki pekarski pomočnik Anton Nedvig iz Kirchnberga (Cerkovnjak pri Lenartu?) na Štajerskem, ki je prihajal sezonsko na delo v Bihač k tamkajšnjemu peku.

Prvo poglavje se zaključuje z obravnavo socialnega položaja mladega delavstva v Bosni in Hercegovini. V glavnem gre za obravnavo višine mezd posameznih skupin delavstva in za obravnavo cen posameznih artiklov in storitev. Pri obravnavi teh podatkov moti, da so nekatere cene in višina nekaterih mezd podane v turškem denarju, nekatere pa v avstrijskem, ne da bi bilo podano razmerje med tema dvema valutama.

Drugo poglavje obravnava družbenoekonomski razvoj Bosne in Hercegovine za časa avstroogrške uprave do prve svetovne vojne. Kot prvo poglavje se tudi to deli na dve večji enoti. Prvi del je posvečen obravnavi ekonomskega razvoja teh dveh pokrajin in vsem tistim momentom, ki so v obravnavanem obdobju vplivali na ta razvoj. Pri tem delu imam dve pripombi. Prva se nanaša na prikaz denarnih zavodov v Bosni in Hercegovini med 1878—1914. Po podatkih Marka Markovića (M. Marković: Bankarstvo v Bosni in Hercegovini, Bosna in Hercegovina kao privredno područje, Sarajevo 1933) I. Hadžibegović razdeli vse denarne zavode v obravnavanih pokrajinah v posebno razpredelnico, ki naj bi veljala za l. 1913. V njej so vsi denarni zavodi razdeljeni v pet skupin, v hrvatske, srbske, muslimanske, mešane in dunajsko-peštanske. Pri tem ostane nejasno, v katero od teh skupin je uvrščena, če je sploh upoštevana, filiala Ljubljanske kreditne banke v Sarajevu. V literaturi je sporen tudi datum ustanovitve te filiale. Kreševljaković (o. c. str. 76) navaja kot leto njene ustanovitve 1909. V Gestrin-Melikovi Slovenski zgodovini 1792—1918 pa najdemo podatek, da je bila filiala omenjene banke v Sarajevu osnovana l. 1910.

Druga pripomba se mi je porodila ob statističnem pregledu industrijskih, trgovskih in drugih važnih podjetij in ustanov na koncu prvega dela drugega poglavja.

Iz tega pregleda in iz poznejših izvajanj je razvidno, da je Bosna in Hercegovina za časa avstroogrške uprave imela v določenem obdobju skromno industrijo papirja. Poleg tovarne celuloze v Drvarju je delovala tudi tovarna papirja v Zenici. V tem smislu bi bilo potrebno dopolniti razpravo Jožeta Šorna o industriji papirja na jugoslovanskih tleh (ZČ 1958/59, str. 151—241) in ta podatek vnesti na zemljevid, ki naj bi prikazoval tovarne papirja v Avstro-Ogrski do l. 1918.

Drugi del drugega poglavja je namenjen pregledu razvoja strukture prebivalstva v Bosni in Hercegovini v obravnavanem obdobju. Gre za statističen in siceršen prikaz izseljevanja, priseljevanja, naravnega prirasta, socialne, narodnostne in verske strukture tako avtohtonega kot priseljenega prebivalstva. Pri tem I. Hadžibegović mimogrede omenja kolonijo slovenskih kmetov, o kateri imam nekaj podatkov.

Iz objavljenih rezultatov štetja za Bosno in Hercegovino iz l. 1910 (Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910, Sarajevo 1912) je razvidno, da gre pri koloniji slovenskih kolonistov za manjšo naselbino z imenom Ralutinac pri Prnjavoru. Kraj leži na področju, kjer so se naseljevali tudi kolonisti iz drugih predelov Avstro-Ogrske in tudi iz tujine. Ker naselbina ni omenjena v rezultatih popisa iz l. 1895, sklepam, da je nastala nekje med tem letom in letom 1905, ko se končuje obdobje zunanje kolonizacije v Bosni in Hercegovini. Po zadnjem avstroogrškem popisu iz l. 1910 je vasica Ralutinac štela vsega 79 prebivalcev. Poleg Slovencev je v njej živelo še 7 prebivalcev srbske narodnosti, če štejemo pravoslavno vero in srbohrvatski jezik za zadosten dokaz pripadnosti Srbom. Ti slovenski kolonisti oz. njihovi potomci so v precejšnji meri ohranili slovensko narodno zavest vsaj do konca druge svetovne vojne. To nam med drugim dokazuje tudi popis Slovencev v Bosni in Hercegovini iz l. 1946 (hrani ga Istorijski arhiv grada Sarajeva v Zapuščini Slovenskega kluba, ki je deloval pod različnimi imeni od 1897 oz. 1919 do 1951, pod C-32-1), ki navaja na področju Banjaluke 252?? slovenskih kmetov in članov njihovih družin.

Tretje poglavje je namenjeno analizi porekla (tuji, domači), strukture (kvalificirani, nekvalificirani/moški, ženske, otroci/ pravoslavni, katoliki, muslimani) in števila delavcev v posameznih proizvodnih panogah v Bosni in Hercegovini med leti 1878 in 1914. Tudi tu se bom ustavil samo ob podatkih, ki jih I. Hadžibegović pri pregledu tujega delavstva navaja o slovenskih delavcih. Ti so imeli pri strokovnem in političnem formiranju domačega delavstva poleg delavcev iz hrvaških dežel zaradi jezikovne bližine še poseben pomen. To se lepo vidi npr. pri pregledu delavstva v tobačni industriji, ki se je najprej razvila v Sarajevu. Po arhivskem gradivu I. Hadžibegović navaja, da je Duhanska režiža že l. 1882 prav zaradi jezikovne bližine zaposlila in dobila delavke iz ljubljanske tobačne tovarne, da bi izučile domače delavke pri proizvodnji cigaret. Podobno je bilo na področju metalurgije in rudarstva, za katerega se je deželna vlada oz. Avstro-Ogrska še posebej zanimala. Ze kmalu po okupaciji sta skupno finančno ministrstvo in de-

želna vlada za Bosno in Hercegovino iskala izkušene rudarske strokovnjake in delavce za odkrivanje rud in premoga ter za organizacijo del pri izkoriščanju rudnega bogastva novopridobljenih pokrajin. Pri tem naj omenim, da je deželna vlada za Bosno in Hercegovino v dopisu skupnemu finančnemu ministrstvu septembra 1879 izrecno navedla, da so ji potrebni rudarski delavci, ki poznajo vsaj en slovanski jezik. Naloga teh tujih rudarskih delavcev je med drugim bila, da usposobijo domače ljudi za rudarski poklic. Pobude prej omenjenih forumov so odmevale tudi na slovenskih tleh. Omenim naj pripravljenost rudnika iz Idrije, da pošlje v Bosno in Hercegovino del svojih usposobljenih rudarskih delavcev. Podobno pripravljenost je izrazilo tudi dunajsko Združenje za premogovniško industrijo, ki je bilo pripravljeno odstopiti del rudarskih delavcev iz Hrastnika. I. Hadžibegović navaja, da je bilo že sredi novembra 1879 v Bosni in Hercegovini 22 rudarjev iz Idrije, ki so prvi v Bosni in Hercegovini ustanovili svojo Bratimško blagajno. Pri pregledu delavstva v Metalurgiji in rudarstvu v poznejših obdobjih avstrogrške uprave v teh dveh deželah se I. Hadžibegović omeji le na kategoriji tuji oz. domači delavci, ne da bi pri tem analiziral nacionalno strukturo tujih delavcev. Boj bogati glede tega so v monografiji podatki o nekaterih skupinah slovenskih gozdnih delavcev, ki so vrsto let sezonsko hodili na delo v bosenske gozdove. Gre za t. i. hrvatarje.

I. Hadžibegović deli gozdne delavce v tri skupine. V prvo skupino so zajeti gozdni delavci, ki so delali pri proizvodnji francoskih dog. Pri proizvodnji tega artikla so sodelovali kot že v zadnjih letih turške oblasti tudi slovenski gozdni delavci iz okolice Ilirske Bistrice in iz Slovenskega Primorja. I. Hadžibegović sicer ne navaja podrobnejših podatkov o njihovem številu, pove pa nekaj več o strukturi delavskih družin, ki so iz turškega obdobja prešle tudi v obravnavano obdobje. V drugo skupino avtor monografije uvršča gozdne delavce, ki so delali v t. i. podjetjih gozdnega režijskega poslovanja (poduzeča šumskog režijskog poslovanja). Gre za podjetja, ki so delala v okviru posameznih (petih) gozdnih uprav. Razdeljena so bila v dve skupini. V prvo skupino sodijo podjetja, ki so se ukvarjala s proizvodno tehničnega lesa za železnice (pragi), rudnike (podporni les), telegrafsko službo (telegrafski drogovi), in druga podjetja v vladni upravi. V drugo skupino pa I. Hadžibegović uvršča obrate, ki so se pečali s proizvodnjo lesnega oglja. Velik delež so imeli slovenski gozdni delavci prav med ogljarji. Že ko se je deželna vlada pripravljala k organizaciji proizvodnje lesnega oglja v lastni režiji, se je obrnila na Kranjsko industrijsko družbo v Ljubljani, ki je v Bosno poslala dva svoja kvalificirana ogljarja. Pri proizvodnji oglja so se pozneje zaposlovali v obravnavanih deželah številne ogljarske družine iz slovenskih dežel, Tirolske in Italije. Število teh je nihalo od gozdne uprave do gozdne uprave in od obdobja do obdobja. Kar se slovenskih ogljarjev tiče, navaja I. Hadžibegović po arhivskem gradivu, da je bilo l. 1899 na področju gozdne uprave Srednje (zajemalo je področje okrog Sarajeva) zaposlenih 210 tujih ogljarjev (moških, žensk in otrok), od katerih jih je bilo 154 iz Kranjske. Na področju gozdne uprave v Varešu je bilo sedem let pozneje zaposlenih 17 tujih ogljarjev, od tega 11 iz okolice Čateža (v monografiji napačno Čateš — op. M. G.) na Kranjskem. L. 1912 pa je bilo v zimskem obdobju na področju gozdne uprave Han Kompanija (Vitez) zaposlenih pri vladnih gozdnih podjetjih 61 tujih delavcev. Med njimi je bilo 26 gozdnih delavcev iz Stajske, 22 iz Kranjske in 7 iz Primorja.

Tudi v tretji skupini gozdnih delavcev, v katero I. Hadžibegović uvršča delavce, ki so delali pri najrazličnejših privatnih firmah, je bilo zaposlenih veliko slovenskih gozdnih delavcev. Poleg Italijanov in Rusinov so bili prav Slovenci najštevilnejši. Žal pa iz podatkov, ki jih navaja I. Hadžibegović, ne morem določiti niti približnega števila le-teh. Seveda pa so Slovenci delali tudi v drugih panogah proizvodnje v okupirani Bosni in Hercegovini. Omeniti je potrebno predvsem slovenske delavce v gradbeništvu.

Pri četrtem poglavju monografije, ki prinaša podrobno razčlenitev socialnega položaja domačih in tujih delavcev ter analizo stavkovnih gibanj, se ne bom podrobneje ustavljal. Zanimivi in številni podatki, ki jih I. Hadžibegović prinaša tudi o socialnem položaju slovenskih delavcev v obravnavanih pokrajinah, so namreč pogosto veljavni tudi za druge tuje delavce v isti proizvodni veji.

Nekaj več besed še o zadnjem poglavju, ki se ukvarja s političnim profilom delavskega razreda v obravnavanem obdobju v Bosni in Hercegovini. Prvi del tega poglavja je namenjen pregledu delavskega gibanja do nastaka delavskih organizacij, drugi del pa je namenjen pregledu vseh delavskih organizacij s kakršnimkoli socialnim in siceršnim programom. Pri tem se I. Hadžibegović omeji predvsem na organizacijsko stran teh organizacij, na število in strukturo njihovih članov, na statute itd., ne da bi se podrobneje ukvarjal z razvojem različnih ideologij znotraj teh organizacij. Nas seveda najbolj zanima, kako in v katere delavske organizacije so se vključevali slovenski delavci. Nasplošno lahko ugotovim, da so se

Slovinci dokaj aktivno vključevali predvsem v strokovne zveze posameznih proizvodnih vej, ki so bile vključene v Glavno delavsko zvezo, in le peščica jih je sodelovala v okviru Organizacije radnika Hrvata oz. v okviru Maticе radnika Hrvata. Najštevilnejše so bili v okviru Glavne delavske zveze organizirani tamkajšnji slovenski gradbeni delavci. L. 1911 je bilo v strokovni organizaciji gradbenih delavcev vključeno kar 160 Slovencev, sicer pa je istega leta bilo vključenih v organizacijah Glavne delavske zveze približno 300 slovenskih delavcev. Med njimi so bili tudi zelo delavni sindikalni aktivisti. Najaktivnejša med njimi sta bila gotovo zidar Ivan Kralj in krojač Alojz Zupančič. Prvi je bil zelo aktiven pri organizaciji znamenitih majskih štrajkov, drugi pa pri organizaciji in delu Glavne delavske zveze. Na ustanovni skupščini te zveze je bil predsednik, pozneje pa dolgo časa najprej včasem, pozneje pa v stalnem upravnem odboru te zveze.

I. Hadžibegović zaključuje svojo odlično monografijo s sklepom v srbohrvaškem jeziku, povzetkom v nemščini, seznamom uporabljene literature in virov ter z registrom osebnih in krajevnih imen.

Martin Grum

Vatroslav Grill, *Med dvema svetovoma*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1979, 629 strani.

Zajetna knjiga predstavlja avtobiografijo znanega slovenskega izseljenca, dolgoletnega urednika naprednega slovenskega clevelandskega lista »Enakopravnost« in političnega voditelja ameriških Slovencev, Vatroslava Grilla, v obdobju od njegovega odhoda v Ameriko tik pred prvo svetovno vojno do njegove vrnitve v Ljubljano leta 1962. Knjiga je razdeljena na tri dele. Prvi del je avtobiografija v pravem pomenu besede, drugi del sestavljajo pomembnejši avtorjevi prispevki, ki so izšli v »Enakopravnosti«, in avtorjevi spomini na pomembnejše Američane slovenskega porekla. Tretji del sestavljajo priloge, članki izpod peresa drugih avtorjev, ki vsak zase prispevajo kamenčke k mozaiku v zgodovini ameriških Slovencev ter pregled kulturnih, delno pa tudi političnih prireditev Slovencev v Clevelandu in v okolici v letih 1919—1952. Avtor sicer ni šolan zgodovinar, vendar predstavlja prvi del njegove knjige tehten prispevek k zbiranju gradiva za zgodovino ameriških Slovencev, še posebej pa tistih iz Clevelanda in njegove širše okolice.

V uvodnem poglavju predlaga avtor sledečo periodizacijo zgodovine ameriških Slovencev: 1. Obdobje slovenskih misijonarjev, ki ga začenja škof Baraga od leta 1830 dalje; 2. Obdobje množičnega naseljevanja Slovencev v ZDA in rasti njihovih podpornih, političnih in kulturnih organizacij, ki se začena okrog leta 1880 in končuje z »zakonom o kvotah« iz leta 1924, ki je omejil priseljevanje neangleškega prebivalstva v ZDA; 3. Obdobje od leta 1924 dalje je čas ustalitve ameriških Slovencev v novi domovini in razcveta njihove kulture ter traja do leta 1955; 4. Obdobje sodobnosti od leta 1955 dalje, ko so se pričeli nasledniki ameriških Slovencev prve in druge generacije dvigati v vrhove ameriške družbe in se zanimati za svoje »korenine«.

Raziskovalcu politične zgodovine ameriških Slovencev vzbuja pomisleke, da ta periodizacija ne upošteva prve in druge svetovne vojne kot pomembnih mejnikov, ki so vplivali na zgodovinski razvoj in gibanja ameriških Slovencev.

Grill nam v prvih poglavjih knjige prikazuje življenje v domači vasi in v Ljubljani, kamor je hodil v gimnazijo. Nato nam razloži, kako je prišlo do izselitve njegove družine v ZDA leta 1913, pripoveduje pa nam tudi o svojih prvih »zelenčevskih« korakih po ZDA. Nato opiše spomine na delovanje clevelandskih Slovencev v času prve svetovne vojne, ko so tako kot drugod po ZDA tudi v Clevelandu delovale tri struje političnih voditeljev ameriških Slovencev. To so bili: proavstrijsko usmerjeni klerikalci, ki so se zbirali okrog tednika Sloge (urednik Jaka Debevc), prokraljevsko (za Karadordeviče) orientirani Slovenci, ki so se zbirali okrog tamkajšnje podružnice Slovenske zveze, in republikansko nastrojeni, ki so se zbirali v podružnici Slovenskega republikanskega združenja (kasnejšega Jugoslovanskega republikanskega združenja). Avtor opiše shode posameznih struj in spopade, v katerih je tudi sam sodeloval na strani republikancev. V naslednjih poglavjih opiše življenje svoje družine v Clevelandu med obema vojnoma. Njegov oris je pomemben za zgodovino slovenskega izseljenstva v ZDA, saj si lahko na njegovi podlagi ustvarimo podobo o ekonomskih in socialnih razmerah, v katerih so živeli ameriški Slovenci. Oriše nam tudi svoje delo pri »Enakopravnosti«, kjer je prešel vse faze dela, od stavca do urednika, kar je postal leta 1920. »Enakopravnost« je s prekinitvami urejeval vse do leta 1957, ko je prenehala izhajati. Leta 1920 se je vpisal na Cleveland Law School, kjer je tudi diplomiral. Kmalu nato je kandidiral za mestnega svetnika na listi republikanske stranke. To pa zato, da bi pokazal, kako ameriška demokratska stranka od Slovencev sicer zelo rada jemlje